

Benešová, Eva

K sémantické klasifikaci českých modálních sloves

In: *Otázky slovanské syntaxe. III, Sborník symposia "Modální výstavba výpovědi v slovanských jazycích"*, Brno 27.-30. září 1971. Vyd. 1. Brno: Universita J.E. Purkyně, 1973, pp. 217-219

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/120858>

Access Date: 06. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

K SÉMANTICKÉ KLASIFIKACI ČESKÝCH MODÁLNÍCH SLOVES

Tzv. vlastní modální slovesa, k jejichž sémantické klasifikaci chci přispět, slouží k vyjádření určitého úseku rozsáhlé modální oblasti, totiž k vyjádření modální dispozice původce děje k provedení tohoto děje. Problematika patří proto svým charakterem do kategorie modalit slovesné (v Adamcově pojetí diktální, jinak označované též volní, voluntativní), která poskytuje více méně objektivní údaje o realizovatelnosti děje (tak jak se ovšem promítají ve sdělení mluvčího), na rozdíl od modalit vztahující se k celé větě, která vyjadřuje záměr mluvčího k výpovědnímu ději (rozkaz, otázku apod).

Vycházím z pojetí, které počítá se spojením vlastního modálního slovesa a infinitivu plnovýznamového slovesa jako s jednou jednotkou na významové i větně členské rovině; důvodem, který mě k tomu vede, je soubor gramatických vlastností vlastních modálních sloves (dále M), který hovoří pro jejich neautonomní, pomocný charakter na této úrovni a odlišuje skupinu M od plnovýznamových sloves. Modální dispozici konatele je pak možno považovat za jednu ze slovesných gramatických kategorií, podávající sekundární charakteristiku plnovýznamového děje (podobně jako např. čas a vid). Některá slo-

Sémantická charakteristika vlastních modálních sloves

Původce modalit

		obj. okolnosti	živé individuum		
			pm $\neq$ pd	pm = pd	
Základní modální kategorie	N	I	<i>muset₁ (= nemoci₁ ne...), být nucen₁</i>	<i>muset₂ (= nesmět ne..., nemoci₂ ne...), být nucen₂</i>	<i>muset₃ (= nedověst ne..., nemoci₃ ne...), být nucen₃</i>
		II	<i>mít₁</i>	<i>mít₂</i>	
	P		<i>moci₁ (= nemuset₁ ne...)</i>	<i>moci₂, smět (= nemuset₂ ne...)</i>	<i>moci₃, umět, dověst, být schopen, být s to (= nemuset₃ ne...)</i>
		I			<i>chtít, hodlat</i>

Vysvětlivky: N = nutnost
P = možnost
I = vůle
pm = původce modalit
pd = původce děje

N I = vyšší míra nutnosti
N II = menší míra nutnosti (= záhodnost)

vesa patří však do kategorie M ve smyslu výše popsaném: pouze jedním ze svých významů (včetně všech gramatických projevů této skupiny) — *chtít_a*, *umět_a*, *dověst_a*, druhým významem (sémanticky bohatším) patří mezi slovesa plnovýznamová.

Na tabulce je vidět, že jednotlivé modální významy je možno popsat kombinací určitých sémantických rysů, které lze zřejmě považovat za obecné kategorie sémantického metajazyka. Jde zde o dvě základní dimenze, dané v tabulce vertikálním a horizontálním členěním. Především musíme začlenit do klasifikace jako první aspekt základní obecné modální kategorie, o nichž se běžně v lingvistice uvažuje, totiž nutnost, možnost a vůli. Uznání kategorie nutnosti a možnosti je tu podepřeno jistě i jejich fungováním v logické a filosofické teorii, i když tam se s nimi pracuje ve specifikovaném smyslu. S vůlí se v logické sémantice nepočítá, v tomto směru se odkazuje do pragmatické oblasti, avšak při popisu přirozeného jazyka ji musíme v modálním systému zaznamenat jako jeden ze základních činitelů. Příslušná volní slovesa (*chtít_a*, *hodlat*) vyhovují i formálním požadavkům podmiňujícím příslušnost do skupiny vlastních M. Kromě naléhavé nutnosti, vyjadřující krajní kategoričnost (v tabulce N I), je třeba odlišit ještě menší stupeň nutnosti, tzv. záhodnost, jejímž reprezentantem je sloveso *mít*. Za formální kritérium odlišení těchto dvou stupňů nutnosti nám poslouží možnost či nemožnost používání kondicionálního tvaru (v nepodmínkovém významu).

Hovoří se hodně o vztahu původce děje k modalitě výpovědi i o úloze mluvčího, ale domnívám se, že kromě těchto činitelů je třeba v každé modální situaci odlišit ještě tzv. původce modalit. Tento činitel je v tabulce základním aspektem, který je vyjádřen členěním na ose horizontální. Původcem modalit jsou buď objektivní okolnosti, nebo živé individuum, které není totožné s původcem děje, nebo živé individuum s původcem děje totožné. Tímto způsobem např. uvnitř kategorie možnosti dojde k diferenciaci: kromě posibilitivního významu, reprezentovaného pouze slovesem *moci* (např. *Mohu číst, protože je ještě světle*), odlišíme permissivní (*Mohu = smím číst, protože mi to dovolili*) a fakultativní (*Mohu = dovedu číst, protože mám k tomu předpoklady*). Úměrně tomu obdržíme vzhledem k původci modalit tři významy kategorické nutnosti a dva významy záhodnosti.

Kritérium původce modalit je zdůvodněno též formálními a distributivními vlastnostmi prostředků. Tak např. pravou třetinu tabulky ($p_m = p_d$) charakterizuje nemožnost spojení M s pasívní formou plnovýznamového slovesa vzhledem k tomu, že původce děje tu má realizovat přímý děj motivovaný jím samým. Jiným kritériem je možnost použití kondicionálního tvaru; prostřední sloupec tabulky ($p_m \neq p_d$), tj. význam dovolení a zákazu, takové použití zřejmě nepřipouští. Dobrou pomůckou k rozlišení původce modalit je záměna M pomocí negovaného tvaru jiného M, jak je naznačeno v tabulce v kategorii krajní nutnosti (N I).

Vzhledem k této souběžnosti sémantické i formální diferenciacie můžeme výsledných devět kombinací zřejmě považovat za jazykové významy, nikoli pouze za obsahové difference (klasifikace tak odpovídá vztahu funkce a formy). Protože, jak již bylo uvedeno, sémantika slovesné modalit spočívá v informaci o realizovatelnosti děje (tj. o vztahu výpovědního děje ke skutečnosti), musí se s plánem modální dispozice křížit ještě plán stupně reality děje (ve Šmilauerově smyslu), vyjadřovaný zejména slovesným způsobem M — indi-

kativem nebo kondicionálem. Indikativ M neříká explicitně nic o stupni reality; tohoto prostředku můžeme použít jak k vyjádření obsahové nereálnosti, tak i k významu pouhého konstatování. Např. vyjádřením *Může s námi jezdit na výlety* se neříká, zda je dotyčné osobě již umožněno, že jezdí, nebo je to teprve otázka proveditelnosti v budoucnu. Proto je indikativ prostředek nepříznakový v protikladu ke kondicionálu, který vždy vyjadřuje potenciálnost nebo ireálnost (stranou, jak už bylo řečeno, je ponechána oblast podmínky). Přehledně můžeme tedy uvést:

- 1) Jestliže jde o děj reálný, je sloveso v určitém tvaru: $S V_{fin}$
- 2) Modální dispozice k ději bez explicitního označení stupně reálnosti (na příkladu možnosti):

S může (bude moci, mohl) + V_{inf}

(obecně: S má určitou dispozici k vykonání děje, aniž by bylo bez kontextu zřejmé, zda jí využívá)

- 3) Modální dispozice k ději nereálná

a) potenciální: S by mohl (ale též může, bude moci) + V_{inf} (obecně: S má určitou dispozici k vykonání děje, ale dosud jí nevyužil)

b) ireálná: S by byl mohl (ale též mohl) + V_{inf}

(obecně: S měl určitou dispozici k vykonání děje, ale této dispozice nevyužil)

Je tedy možné předpokládat, že modální dispozice, vyjádřená některým z komplexních symbolů daných kombinací sémantických rysů, může být dále specifikována příznakovým stupněm reality v podobě fakultativního příznaku nereálnosti (potenciálnosti nebo ireálnosti).

Problematika i tak malého modálního úseku, jako jsou vlastní modální slovesa, je mnohem širší; např. M jakožto modální prostředek slouží nejen k vyjádření objektivní informace o nutnosti, možnosti a vůli konatele, ale i pravděpodobnostních (jistotních) významů (např. *Už tu musí být každou chvíli*) a též jako prostředek celovětné modalit — v rozkazovacím nebo deziderativním významu (např. *Mohl bys už přestat!*); v posledním případě bývá zřejmě splněna podmínka, že původce modalit se nerovná původci děje, ale zároveň se rovná mluvčímu ($pm \neq pd = ml$), a přecházíme již tedy do oblasti záměru mluvčího.

